

Csaba László,
az MTA rendes tagja, a CEU, Bécs és a Budapesti Corvinus Egyetem
egyetemi tanára

E-mail: csabal@ceu.edu

EGY KIFUTÓ MODELL SAJÁTOSÁGAI¹

Miközben 2019 őszén már jól látható volt a pénzpiacok túlértékeltisége, és csak az volt a kérdés, milyen váratlan esemény váltja ki a 11 év után már időszerű – sőt, talán törvényszerű (Csaba, 2018) – válságot, értve ezen az aktívák jelentős újraértékelését, merőben meglepő volt, hogy a kiváltó, a „trigger” egy egészségügyi járványhelyzet volt. A megelőző évek nagy járványai a madárinfluenzától a HIV-en át az eboláig szörnyű emberi áldozatokkal jártak, de nem eredményezték a makrogazdaság elakadását, sőt lassulását sem.

Pontosabban: nem is a betegség terjedése, hanem az ennek leállítására hozott kormányzati intézkedések és a mindmáig egyetlen hathatós ellenszer, a karantén, azaz a társadalmi távolságtartás általános és teljes elterjedése ütötte ki a gazdaságot. Emlékezhettünk arra, hogy a modern gazdaság világméretű egymásra épülésből él. Ma Kína ugyanúgy a világ műhelye, mint a XIX. század közepén Anglia volt. És emlékezhettünk arra is, hogy a brexit-tárgyalásokon a Parkinson-törvényt követve a mindenki által felfogható halászati kérdések kerültek előtérbe, holott a brit vagy a holland gazdaság – de akár az osztrák és a magyar is – nem ebből, nem is a mezőgazdaságból építkezik, hanem a jövedelem és a foglalkoztatás legfőbb forrása jó négyötöd részben a szolgáltató szektor. Ha leáll a tömegturizmus, ha bezárnak a társasági érintkezés terepei – a diszkóktól a vendéglőkön át a bankokig – akkor az nemcsak kényelmetlen, hanem fájdalmas is. Anyagilag és szellemileg egyaránt.

Az elvileg két évtizede már a világhálóra épülő nyugati társadalmak jó részéről – nem utolsósorban az egyetemekről – kiderült, hogy azok XIX. századi, fordista modellek szerint működnek, ahol egyebek mellett a jelenlétet és az életkort díjazták, nem a teljesítményt. A járvány elhúzódása sokakat ráébresztett: még a londoni City számára is nagyobb kihívást jelent az otthoni munka általánossá válása, a banki, biztosítói, tanácsadói szolgáltatások „magánosulása”, mint Nagy-Britannia kilépése az Európai Unióból, vagy éppen az uniós tőkepiaci tervek meghiúsulása.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.23>

A világvárvány veszélyére régóta figyelmeztettek különféle kutatók, mindenekelőtt a természettudomány képviselői (Szathmáry, 2020). Ennek a kockázatát a klíma módosulásától sem függetlenül, de jórészt az ipari és városi társadalom működése okán csökkenő biodiverzitás külön is megnövelte. Emellett a hatalmasra duzzadt áruforgalom, a szolgáltatások határokon átnyúló jellege, az emberek – szándékolt és kényszerű – áramlása mind-mind növelte a rizikót. De mint a magánéletben, a társadalomban is előfordulhatott, hogy amíg a baj be nem következett, addig ezeket a veszélyeket lebecsülték és mellőzték, így még a kézenfekvő elővigyázatossági lépésekre sem került sor.

Modellértékűnek mondható az Egyesült Államok esete. Itt az akkor hivatalban lévő elnök állt az élére azoknak, akik a járványt jelentéktelennek minősítették, és a gazdasági károk elkerülése érdekében mellőzhetőnek vélték a korlátozásokat. Így hiába rendelkezik az USA a világ legnagyobb egészségügyi költségvetésével, legfejlettebb gyógyszergyártó kapacitásával, az áldozatok száma ott volt a legnagyobb. E cikk lezárásakor az Egészségügyi Világszervezet, a WHO adatai szerint a világ 91,5 millió esetéből 23,1 jutott az Egyesült Államokra (worldometers.info, 2021. január 13.). Mi több, az USA gazdasága sem kerülhette el a visszaesést. Mérvadó becslések szerint a termelés csökkenése tavaly 3,6 százalék volt, a munkanélküliségi ráta 7,4 százalékon tetőzött, és az állam adóssága meghaladta a nemzeti termék értékét. Nehéz elképzelni, hogy ennek semmiféle hatása ne lenne a növekedésre, hogy a közismert kiszorítási hatás a gazdasági teljesítményt ne lassítaná (Erdős, 2006).

A kellemetlen összefüggések azonban elvesznek az információs zajban, amit a közösségi média csak fölerősít. Utóbbiban megjelent a politika és a szakma szokatlan találkozása. Donald Trump elnöksége idején a kormányzat feladta a republikánusok hagyományos törekvéseinek jó részét, így a jogállamiság szorgalmazása mellett az „adóztass és költ” politikával való szembenállást is. Utóbbit a „ne adóztass, de költ” gyakorlata váltotta fel, amit némelyek azután *modern monetáris elméletként* népszerűsítettek.

Az Európai Unióban a kormányzat sosem volt tétlen, sőt az állami tulajdonlás egyáltalán nem bizonyult átmeneti szükségintézkedésnek – különösen a bankszektorban (Voszka, 2020). A válságot megelőzően is kivételnek volt mondható a német, az észt, az ír és a román gyakorlat, ahol az ortodox megoldások jelentős növekedést és erősen javuló közpénzügyi mutatókat eredményeztek közép- és hosszú távon egyaránt. Jellemzőnek inkább a költségvetési és a pénzpolitika párhuzamos lazasága volt mondható. Tanulságos, hogy miközben az államadósság az euróövezetben 95,1 százalékra és az EU átlagában 79,1 százalékra nőtt, a munkanélküliségi ráta az

euróövezetben 8,4 százalék volt, az EU egészében pedig 7,6 százalék. Ez arra utal, hogy a költségvetési és jegybanki eszközökkel egy nem keynesi típusú válságot nem lehet kezelni.

Magyarország a járvány kezelésében némileg sajátos útra lépett. 2020. március végétől júniusig igen szigorú lezárásokra került sor, június közepétől a nyaralási szezonra jelentős enyhítés jött, majd október második hetétől megint új, egyre erőteljesebb megszorításokra kényszerült, a fertőzések és főképp a halálesetek rémítő ütemű növekedésére reagálva. A húzd meg-ereszd meg az előzetes adatok szerint 6,5 százalék körüli gazdasági visszaesést eredményezett 2020-ban. Az államháztartás uniós hiánymutatója 10 százalékhoz közelítő, a valós bevételeket és kiadásokat mutató, pénzforgalmi szemléletben összeállított mérleg 12 százalékos hiánnyal zárt (Bodnár, 2021; az uniós és a pénzforgalmi mérleg különbségéről, az itt nem tárgyalt strukturális összefüggésekről lásd Farkas, 2020).

Igaz, a munkanélküliségi ráta a KSH szerint csak 4,8 százalék volt, ez azonban bizonyára nem tartalmaz néhány súlyosbító elemet. Egyfelől, a nemzetgazdaság fontos ágazataiban, így az idegenforgalomban, a vendéglátásban, a szabadidős szolgáltatásban és az építőiparban igen elterjedt a korábban szinte ismeretlen rész-munkaidős foglalkoztatás. Másrészt számos önfoglalkoztatott személy inaktivitásba menekült. Harmadrészt, mivel az álláskeresői támogatás csak három hónapra jár, sokan kiesnek a nyilvántartásból, hisz hibernált gazdaságban esély sincs arra, hogy munkát kapjanak. Így aztán nem is keresnek; ekkor pedig nem tartják őket számon a regisztrált munkanélküliek táborában.

Azt gyakran hallhatjuk, hogy visszaesés idején elkerülhetetlen a költségvetési politika aktivizálása, és hogy az európai országok mellett az Egyesült Államok sem tartózkodott ettől. Sőt időről időre hallható az a vélekedés is, hogy a magyar kormány a válság mélységéhez képest „nem költ eleget”. Ez a fentiek alapján, az egyetlen naptári év alatt 67 százalékról 80 százalék fölé emelkedő adósságráta mellett (Varga, 2021) nem értelmezhető fölvetés. Az viszont nagyon is jogos meglátás (Karsai, 2020), hogy az államháztartási kiadások meglehetősen áttekinthetetlen módon, rögtönzött döntésekkel, vélhetőleg az érdekcsoportok nyomására és nem egy titkos, előre megfontolt mesterterv nyomvonalát követve születtek meg. Mindez a korábban már létrejött „magyar modell” működési módjába illeszkedett, annak sajátosságait föl is erősítette.

Ennek következtében szinte semmit sem mond az, hogy erre vagy arra összesen mennyit költöttek. A fő gond az, hogy a belső arányok tekintetében viszonylag kicsi az az összeg, amelyet a jó minőségű növekedésre és foglalkoztatásra, a szer-

kezet versenyképessé tételére fordítottak, és nagyon sok a pusztán presztízs- vagy nem piaci szempontok alapján történt pénzköltés, a hadi beszerzésektől a sportcélú támogatásokig. Ezeknél sem a megtérülés, sem a nemzetközi eredményesség nem mércéje a finanszírozásnak. Ekkor pedig hiába dől az országba az uniós pénzeső, ez csupán a ráfordítási oldalt növeli, az eredmény pedig vagy megszületik, vagy nem. Inkább nem.

A pénzügyi átláthatatlanság annak a szélesebb folyamatnak a része, amely az élet minden területén háttérbe szorítja a jogállamiságot, rendszerré teszi a kivételt, a végrehajtó hatalom ellenőrizhetetlen és ellentételezhetetlen központosítását eredményezte, többnyire a járványhoz semmi módon sem kötődő területeket is átfogva (Vörös, 2021).

Magyarország tehát nagyjából és egészében az európai uniós átlagnak megfelelő gazdasági teljesítményt nyújtott a válság időszakában. Kivétel ez alól az infláció és a forint árfolyama. Szemben az euróövezet 0,2 százalékaival a magyar inflációs ráta 3,3 százalék, a maginfláció 4,1 százalék volt, ami a kereslet erőteljes szűkülése mellett egyáltalán nem természetes. A költségvetést 320 forintos euró-árfolyamon állították össze, ezzel szemben a forint jegyzése az év fordulóján 360 körül ingadozott, ami euróban tíz százalékot is meghaladó vagyonszűkülésnek felel meg. Ezt nem lehet a szokásos győzelmi jelentések közé sorolni és nem erősíti az eurót elutasító hivatalos nézet hitelét.

Ugyanakkor nehéz lenne megmondani, milyen irányt vesz a kibontakozás és milyen ütemű lehet. A Magyar Nemzeti Bank immár rendszeresen versenyképességi jelentéseket ad ki, emellett tanulmánykötetek sorában szorgalmazza ama lépéseket, amelyeket a nemzetközi pénzügyi szervezetekben strukturális reformok néven taglalnak. A jegybank honlapjáról letölthető 2020. novemberi jelentés 140 oldal terjedelemben ad útmutatást arról, milyen lépésekkel lehetne a magyar gazdaság helyzetén javítani. A bökkenő csak az, hogy a javaslatok túlnyomó része nem a jegybank hatáskörébe tartozik, hanem a törvényhozás és a kormányzat feladata és felelőssége. Nincs kizárva, hogy az illetékes helyeken is folyik műhelymunka, a nyilvánosság azonban erről nemigen értesülhet.

Az azonban jól látható, hogy ami 2010-ben még a kényszerhelyzetből adódó stílárís kisiklásnak, tapasztalatlanságnak vagy ügyetlenségnek tűnhetett, egy évtized múltán már normál működési módként írható le. Az egyet nem értőkkel szembeni „kökemény” fellépés, a leszámolás sok esetben az érveket helyettesíti, legyen szó a szomszéd országokról, a szövetségesekről, az európai közösségről vagy a nemzetközi pártcsaládról. A központosítási törekvés az oktatás és a kutatás különféle

szintjeitől a média egészen át a közigazgatásig, a történelmi emlékezetformálásig és a magánélet kérdéseinek alaptörvényi szabályozásáig terjed.

Talán nem véletlen, hogy a magyar és a nemzetközi politikatudományban a mai napig sem alakult ki egyetértés, hogy a magyar modellnek mi a pontos definíciója, bár számos monográfia és szakfolyóirati tanulmány próbálta megragadni annak lényegét. Érdekes és egyedülálló áttekintést ad e vitákról Szelényi Iván (2019) tanulmánykötete. Ebben a helyzetben sokan kifejezett vívmánynak tekintik a gyors és ellenőrizetlen döntések lehetőségét, holott ez ellentétes a korszerű vezetéstudomány és a szervezetszociológia bevettnek mondható meglátásaival. Amit legtöbbször csúf szókölcsönzéssel „unorthodox” megoldásoknak neveztek az elmúlt évtizedben, az többnyire *nem más, mint a központosított rendszerekből – köztük a két háború közötti Magyarországról – jól ismert önkény, véletlenszerűség, egybehangolatlanság*. Csak példaképpen: a Darányi-kormány (1936–1938) idejéből származó „racionalizálás”, amit a népnyelv hamarosan csak „racizásként” emlegetett, sosem eredményezte a közigazgatás vagy a gazdaság észszerűbbé tételét, bár nyilván ez volt a szándék. Csak az volt borítékolható, hogy a hozzáértőket teszik ki, a törtetőket nevezik ki s léptetik elő, és jó, ha a működés nem sérül meg végletesen. Legfőljebb többletköltségekkel lehet kevesebbet elérni.

Az intézmények és a közpolitika minősége lényegesen fontosabb a járvány utáni gazdaságpolitika és fejlődés szempontjából, mint a modern makroökonómia kedvelt változóinak kölcsönviszonya (ami szintén fontos). Amint regionális egybevetésben vizsgáljuk a magyar gazdaság teljesítményét (Györffy, 2021), egyértelművé válik: a 2013–2019 közötti teljesítményeket a kedvező külső körülmények, a szélsőségesen laza fiskális és monetáris politika, valamint a korábbi tartalékok fölélése együttesen magyarázza. Eltérően Magyarország több versenytársától, a tudásgazdaság, az innováció, a negyedik ipari forradalom, a jó kormányzás, általában a minőségi intézmények létrehozása és az ezeket támogató szakpolitikák kialakítása érdekében vajmi kevés történt.

Ezért veszélyes *optikai csalódás áldozatává válhat* a magyar társadalom. Mivel a lezárások feloldása után, az uniós pénzek beáramlása következtében rövid távon jelentős növekedés következhet be, eluralkodhat az a vélekedés, hogy sínen vagyunk. Miért is kellene változtatni? Ez a hamis vélekedés nyomban megbukik, amint a teljesítményt nem változatlan áron, nem forintban és fix árfolyamon vesszük számba, hanem euróban vagy dollárban. Hasonlóképpen, az a tény, hogy jelenleg van mozgástér külső források bevonására, nem mentesít annak mérlegelésétől, hogy ezeket a forrásokat mire is fordítsuk. Teljesen más ugyanaz az adósság, ha a teljesítmények

javítására, az oktatás és az infogazdaság elterjesztésére, kutatásra megy, mint ha munkahelyek és elmeszesedett intézmények védelmére, a klientúra kistafirozására fordítják ugyanazt.

Ha a jegybank és a pénzügyi tárca elemzéseit vesszük alapul, akár még bizakodhatunk is: a döntnökök tudják, mit kellene tenniük. Igaz, az elmúlt évtized arról szólt: mindig van valami, ami fontosabb a szabályoknál, az elvont tudásnál, a korábban és elvileg meghirdetett céloknál. Idősebbek még emlékezhetnek arra a többször fölvetődött célra, hogy célszerű volna az államháztartási kiadásokat évente a GDP 1 százalékaival csökkenteni. Vagy a bürokráciát visszaszorítani, deregulálni. Igaz, ezek a törekvések legutóbb 2010–2011-ben voltak hivatalosnak tekinthetők. Azóta az 50 százalékos újraelosztási arány radikális lépések nélkül is az OECD-átlagnak megfelelő 40 százalékra csökkenhetett volna. A valóság azonban mást mutat, sem az újraelosztás, sem annak önkényessége nem csökkent. Amint azt régen mondogattuk, nem nélkülözve az iróniát: „a konkrét helyzet konkrét elemzése” rendre felülírta az említett fontos szempontokat. Márpedig ha ez így van és így is marad, a kifutó modell sajátosságainak felismerése nem nehéz. Létezik a közepes jövedelem csapdája – lásd Portugália, Olaszország, Argentína példáját. *De beleszni nem kötelező*. Még akkor sem, ha az effajta döntési rendszer mellett valószínűbb, hogy ez történik, mint az önkorrekcióna épülő, szabad gazdaság és társadalom modelljében.

Hivatkozások

- Bodnár, Z. (2021). Az utolsó nagy országrablás. *Hírklubb*, január 12.
- Csaba, L. (2018). *Válság, gazdaság, világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Erdős, T. (2006). *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Farkas, Z. (2020). A gazdaság jobban áll, mégsem védettebb a válsággal szemben, mint 2008-ban. *Hvg.hu*, december 20.
- Györfly, D. (2021). Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68(1), 47–75.
- Károly, G. (2021). Varga Mihály az Indexnek: A GDP 8 százalékát költöttük a védekezésre. Interjú, *Index.hu*, január 4.
- Karsai, G. (2020). W – avagy egy járvány okozta válság anatómiája. *Mozgó Világ*, december, 23–32.
- Szathmáry, E. (szerk.) (2020). *Klimaváltozás és Magyarország*. Felelős Értelmiség sorozat, 2. kötet, Osiris Kiadó, Budapest.
- Szelényi, I. (2019). *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Voszka, É. (2020). Állami, vagy magántulajdon? (akadémiai székfoglaló), *Közgazdasági Szemle*, 67(12), 1193–1216.
- Vörös, I. (2021). Különleges jogrend katonákkal – mindörökké? Letölthető: http://ekint.org/lib/documents/1610007006-Publ_Voros_Imre_Kulonleges_jogrend_katonakkal.pdf